

УДК 94(477)

А. Я. НАЙМАН*

ПЕТЛЮРОФІЛІЯ ЯК РІЗНОВИД УКРАЇНОФОБІЇ

Висвітлено одне з актуальних питань вітчизняної історії – ставлення Симона Петлюри до євреїв, порушується проблема видання в Україні матеріалів паризького судового процесу у справі Шварцбарда.

Ключові слова: Симон Петлюра; Самуїл Шварцбард; євреї; погроми; вбивство; суд.

У жовтні 1927 р. у Парижі йшов суд. Перед присяжними були поставлені наступні п'ять питань:

- “1. Чи винен Шварцбард в умисному вбивстві Симона Петлюри?
2. Чи винен у смерті його?
3. Вбив з наміром чи випадково?
4. Чи було вбивство заздалегідь обдумано?
5. Чи була жертва заманута і обманута?”

Після наради присяжних 1-й присяжний від імені решти голосно і виразно вимовив: “По совісті та за переконанням, ми судді Заявляємо на всі 5 поставлених питань – ні, не винен”¹. Так і було записано в рішенні суду.

Незгодні з рішенням щодо “справи Шварцбарда” цілком могли домагатися його перегляду, але вони пішли іншим шляхом.

Дехто приписує Самуїлу Шварцбарду роль чекістського кілера. Ця версія була висловлена ще під час суду над Шварцбардом, але до цих пір не знайшла підтвердження. Крім того петлюрофіли намагаються різними способами виправдовувати діяльність головного отамана, який не тільки був творцем отаманщини, а й по змозі забезпечував безкарність отаманів-погромників. Тому виправдання цієї діяльності інакше як українофобією не назвеш.

Але найбільше дивує інше. Чому петлюрофіли досі не намагаються спростувати вирок у “справі Шварцбарда”? Про цей процес потрібно розповісти детальніше.

Під час проходження в Парижі процесу над Самуїлом Шварцбардом були заслухані свідчення очевидців подій в Україні. Зокрема, свідок звинувачення, генерал армії УНР Олександр Удовиченко стверджував, що Петлюра “був другом євреїв і завжди боровся проти погромів”. Тоді адвокат Анрі Торез повідомив, що дивізія самого Удовиченка вбила в

* *Найман Олександр Якович* – кандидат політичних наук, член Президії Антифашистського комітету України.

Шаргороді близько 100 євреїв². Помічник Тореза Бернар Лекаш під час слідства проїхав по містах і містечках, де відбувалися погроми, і зібрані матеріали видав окремою книгою, яку назвав “Коли Ізраїль вмирає”. У 1928 р. її переклали на російську мову.

Велике враження на учасників паризького процесу справили свідчення караїма Сафра, чийого сина в Києві в ніч з 30-го на 31 серпня 1919 р. розстріляли петлюрівці. Юнак був у складі міської міліції, створеної місцевою владою зі студентів. Коли молодих людей привели до штабу петлюрівської армії, там в першу чергу відокремили євреїв. Молодий Сафра залишився з друзями-євреями і разом з ними був розстріляний. Інших членів загону відпустили³.

Слідство у справі Шварцбарда тривало понад 16 місяців. Під час судового процесу були оголошені документи Директорії, спрямовані проти погромів, а також розглянуті факти потурання їм стосовно отаманів, які проводили антиєврейські акції. Коли адвокат Самуїла Шварцбарда запропонував припинити допит свідків, оскільки обставини справи були і так ясні, з цим погодилася і протилежна сторона.

Фактично суд над Шварцбардом став єдиним процесом, де захисники і обвинувачі Петлюри отримали можливість висловити свої аргументи. Тому суд міг винести неупереджене рішення. У захисників Самуїла Шварцбарда не було підстав розраховувати на юдофільство французів. Антибільшовицька еміграція в своїх антирадянських виступах широко використовувала антисемітизм, а серед французів ще вирували пристрасті, що спалахнули під час справи Дрейфуса. Ще в 1931 р. у Парижі під час спектаклю про “Справу Дрейфуса” в дрейфусарі кидали бомби з отруйними газами, а молодики з організації Action Francaise були готові вбити кожного, хто скаже, що Дрейфус невинний⁴.

Різні автори висловлюють полярні думки про ставлення Петлюри до євреїв. На початку ХХ ст. він неодноразово виявляв прихильність до них. Однак у своїй останній книзі, виданій за кілька місяців до смерті, колишній головний отаман писав: “Коли ж згадати про українських жидів, то багато з них теж на большевицьку сторону подалися, сподіваючись, що тут вони наверх вплинуть, силу матимуть, на перші місяці достукаються. За старих часів їм шлях не давали, то вони думали, що за більшовиків найстаршими стануть. Так от багато жидів, а особливо молодих-сопливих, побольшевічилися і комуністами стали”⁵.

Цю цитату, як правило, не приводять нинішні петлюрофіли, які доходять до того, що в погромах звинувачують самих євреїв. Наприклад, професор Володимир Сергійчук вважає, що погроми “відбувалися під впливом обставин у більшості неукраїнцями, у багатьох випадках з вини самих жидів”. Через десять сторінок він сам визнає, що “представники нашого народу вдавалися до цих ганебних актів у період УНР під час Директорії”. Далі Сергійчук намагається деталізувати звинувачення єв-

реїв у погромах. Він стверджує, ніби “збуджений Троцьким єврейський пролетаріат мріяв про інтернаціональну “паніудейську” державу” і тому пішов за “месією” Троцьким і затопив ніж в крові українського брата...”. В іншому випадку автор пише, що “однією з причин погромів з боку українців було і несприйняття значною частиною єврейства ідеї української держави”⁶. І подібні звинувачення висуває людина, яка робить вигляд, ніби не знає, що значна частина українців воювали проти УНР в червоній, білій та інших арміях.

Ставлення до Петлюри висловив редагований В. Жаботинським журнал “Світанок”, який видавався в Парижі. У перші дні процесу над Шаломом-Самуїлом Шварцбардом “Світанок” писав: “Гріх Петлюри і всіх його чесних товаришів ми розуміємо саме так: як гріх великого потурання. Але ми не віримо, що керівний шар української національної інтелігенції бажає погромів, і не ототожнюємо український рух з погромної похиттю. Всьому чесному, що є в українському русі, рука наша, – якщо вона потрібна і бажана – залишається протягнута, як і до цих пір”⁷.

Ш-С. Шварцбард був літератором, багато друкувався на ідиш і брав участь у діяльності сіоністських загонів єврейського самозахисту. У Парижі Шварцбард був відомий як анархіст і неодноразово зустрічався з Нестором Махном, який називав його Сьомою. У травні 1926 р. Шварцбард прийшов до Нестора Івановича “і в присутності болгарина Кіро Радевіт попросив у Махна благословення на вбивство Петлюри”⁸.

Вдова Махна Галина Кузьменко згадувала: “Вбивця Петлюри Шварцбард був анархіст і знайомий з Махно, хворів на туберкульоз, вартових справ майстер. Він входив в єврейську анархістську групу, збиралися у свята в кафе. Махно і я це кафе відвідували, там же і познайомилися з ним”⁹. Під час судового процесу на захист Шварцбарда виступили Ромен Роллан і Максим Горький. Нащадки Адама Міцкевича відправляли в Париж листа на підтримку арештованого¹⁰. На пам’ятнику його батька, похованого в Україні, на прохання сина написали: “Твій син Шалом помстився за священну кров святих братів твоїх і кров мучеників всього єврейського народу”¹¹.

Проте потрібно визнати, що краще за всіх у проблемі “Петлюра і погроми” розібралася комісія Київради, перейменувавши вул. Комінтерну на вул. Петлюри. Ця комісія роками не реагувала на численні прохання дозволити встановлення пам’ятника жертвам погромів. Нарешті була отримана відповідь: “На засіданні комісії з питань найменувань та пам’ятних знаків виконкому Київради, яке відбулося 18 березня 2011 р., члени комісії не підтримали встановлення пам’ятного знака жертвам погромів” (лист № 051-769 від 18.04.2011). Це рішення можна пояснити тільки так: навіщо пам’ятник жертвам погромів у місті, де є вулиця Петлюри? Адже це явне протиріччя, якщо не явний закид.

Якщо чекістська приналежність С. Швацбарда є вигадкою, то реальна діяльність С. Петлюри цілком об'єктивно описана в історичній довідці Антифашистського комітету України, складеної директором Українського інституту національної пам'яті, член-кореспондентом НАН України Валерієм Федоровичем Солдатенком. У цій довідці зазначається: "Велику роль у долі С. Петлюри відігравали масони, які допомагали йому долати матеріальну скруту й отримували до кінця життя як "компенсацію" за "політичні послуги"¹².

Важко виділити, та й просто віднайти будь-який суспільно значущий проект, кампанію, акцію (за винятком керівництва повстанцями на стадії повалення гетьманату), коли б С. Петлюра як політик виглядав якщо й не бездоганно, то принаймні як незаперечний лідер (моральний, ідейний передусім) українства, національно-демократичних сил. Це стосується і проблем військового будівництва, і безпосереднього керівництва збройною боротьбою, і державотворчого курсу. На його совісті, зокрема, зрив поборницького процесу, започаткованого Актом злуки 22 січня 1919 р., згода на передачу під юрисдикцію Польщі Східної Галичини, Західної Волині, Холмщини, Підляшшя за Варшавським договором¹³ з Ю. Пілсудським 1920 р. (зазначений договір було засуджено М. Грушевським, В. Винниченком та переважною більшістю інших національно-патріотичних діячів). Взагалі дії С. Петлюри вносили розбрат, ворожнечу в українське емігрантське середовище.

Не можна полишати поза увагою і моральний аспект у спробах нацьковування на власну Вітчизну іноземних мілітарних сил, розробку планів походів проти неї, в ході яких, безперечно, були б численні жертви, в тому числі й безневинні, а метою залишалось одне – особиста влада С.Петлюри.

Вбивство С. Петлюри С. Шварцбардом, пояснене останнім як помста за єврейські погроми (французький суд виправдав убивцю), сталося в час, коли С. Петлюра втратив переважну більшість колишніх прибічників, а керівники європейських держав не бажали більше мати справ з одіозною особистістю, по суті, політичним банкрутом¹⁴. Тому тільки українофоби можуть вважати його героєм.

Одна єврейська газета¹⁵ використовувала вельми сумнівний прийом петлюрофільії, опублікувавши антипогромну листівку, яку С. Петлюра написав в 1921 р. Значення цього документа можна оцінити тільки з урахуванням політичної ролі Петлюри після укладення договору його з Пілсудським 21 квітня 1920. Передавши Польщі значну частину України, Петлюрі не вдалося виторгувати у поляків хоча б якусь обмежену автономію для Східної Галичини в складі їхньої держави. "Уряд УНР брав на себе також зобов'язання постачати польським військам в Україні протягом усієї війни" м'ясо, жири, борошно, крупи, картоплю, цукор, овес, сіно, солону і т. ін." За всі ж продукти, поставлені поляками

для своїх військ з Польщі, уряд УНР мав своїм союзникам платити. Польща брала на себе до закінчення війни керівництво всіма залізницями України.

Однак чи не найбільшійшою для українців умовою Варшавської угоди (крім втрати Галичини і більшої частини Волині) стало фактичне відновлення польського поміщицького землеволодіння на Правобережній Україні. Угода передбачала, що аграрне питання в Україні буде вирішене після війни українськими Установчими зборами, а до тих пір щодо землевласників польського походження зберігатиметься *status quo ante bellum*: становище, яке існувало до початку війни. Але ж на Правобережжі більшість поміщиків були поляками, і селяни розділили між собою їхні маєтки ще в 1917–1918 роках! Забігаючи наперед, скажемо: відновлення цього *status quo ante bellum* польські війська в Україні не “довірили” уряду УНР, а здійснювали його самі, часом зовсім варварськими методами. Наприклад, князь Сангушко, який повернувся в свій маєток на західному Поділлі в супроводі польських жовнірів, змусив всіх жителів села вісім годин стояти перед ним на колінах, а кожного, хто не став на коліна або піднявся без дозволу пана, солдати “союзників” безжалісно вбивали”¹⁶.

25 квітня 1920 р. польська армія і петлюрівські війська перейшли в наступ по всьому українському фронту, а вже 6 травня практично без опору Червона Армія залишила Київ. Дев’ятого травня генерал Едвард Ридз-Смігли приймав на Хрещатику “парад переможців-визволителів”. Поляки так і не дозволили Директорії в’їхати до Києва і всіляко зволікали з передачею влади українській адміністрації на звільнених від більшовиків територіях. Польські генерали ставилися до своїх українських союзників, скажімо м’яко, не найкращим чином. “Ігнорування елементарних прав незалежності Української держави, нехтування її юридичних актів, мови, урядових інститутів; непотрібні, нічим не обгрунтовані позбавлення військових і цивільних захисників цієї держави, безсоромне захоплення і привласнення державного майна, яке коштує мільярди рублів, – все це може викликати і викликає справедливе обурення”, – писав Петлюра в меморандумі Пілсудському¹⁷. Яким же після всього цього був авторитет Петлюри? Очевидно, праві були творці фільму “Пілсудський купив Петлюру” (Одеська кіностудія, 1925)¹⁸.

Вже 26 травня 1920 р. Червона Армія перейшла в контрнаступ спочатку в Україні, потім у Білорусії. 18 жовтня варшавський сейм уклав перемир’я з Москвою, а 18 березня 1921 р. – і мирний договір у Ризі. Яке ж значення в цей час мала листівка Петлюри проти погромів?

Вирок паризького суду у справі Шварцбарда був настільки обгрунтований, що до цих пір ніхто не намагався подати на нього касацію. У багатьох країнах вивчають матеріали цього процесу, але в незалежній Україні вони навіть не видані. Однак без їх всебічного вивчення та ана-

лізу будь-яка дискусія щодо ставлення Петлюри до єврейського питання буде неповноцінною.

- ¹ Шумов С. Петлюровщина. – М: Алгоритм, 2005. – С. 202–203.
- ² Глобус. – 1927. – № 21. – С. 341.
- ³ Штиф Н. И. Погромы на Украине. – Берлин, 1922. – С. 42.
- ⁴ Прайсман Л. Дело Дрейфуса. – Таллинн, 1992. – С. 150–151.
- ⁵ Петлюра С. Московська воша. – Париж, 1966. – С. 25–26.
- ⁶ Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. – К., 2006. – С. 13, 23, 28, 41.
- ⁷ Рассвет. – 1927, № 43, 30 октября.
- ⁸ Гончарок М. Век воли. – Иерусалим, 1996. – С. 66.
- ⁹ Семанов С. Н. Под черным знаменем. – М., 1990. – С. 66.
- ¹⁰ Гончарок М. Век воли. – Иерусалим, 1996. – С. 91.
- ¹¹ Рассвет. – 1926. – 17 октября.
- ¹² Питання про належність С. Петлюри до масонських лож не може

підтверджуватися прямими посиланнями на документи, оскільки масонські організації таких документів зазвичай просто не залишають. Однак такі авторитетні діячі українського визвольного руху, як М. Грушевський, Є. Чикаленко, С. Єфремов, Д. Дорошенко, В. Винниченко, П. Христюк, І. Мазепа і багато інших, в наукових працях і мемуарах засвідчували не лише участь С. Петлюри у масонському русі, а й належність його до керівного ядра українського масонства, боротьбу за керівні посади в ньому, зокрема з С. Моркотуном (про це писалося, зокрема, в емігрантській пресі – див., напр., “Общее дело” (Париж). – 1919. – 20 ноября), чого С. Петлюра ніколи не спростовував, хоча добре знав про подібні публікації.

У тогочасній пресі, в листуванні С.Петлюри з відомим франкомасоном Ж.Пеліс'є йдеться про різного роду “взаємодопомогу” між “братами”, в тому числі й фінансову (див. Державний архів Служби безпеки України. – Спр. 69270. – Т. 36. – Арк. 10–12, 19, 24), за якою стояли політичні домагання з боку Антанти, на які С. Петлюра мусив погоджуватися. Це підтверджується як іншими публікаціями С. Моркотуна, так і свідченнями відомого викривача провокаторства В. Бурцева (“Общее дело” (Париж). – 1919. – 20 ноября). Крім згаданих та численних мемуарних свідчень належності С. Петлюри до масонства є й показання С. Єфремова в ході процесу Спілки визволення України в 1930 р. (Державний архів Служби безпеки України. – Спр. 67098 ФП. – Т. 207. – Ч. 5. – Арк. 555). Згідно з однією з версій, виправдання вбивці С. Петлюри С. Шварцбарда було вирішено суперечностями, які виникли у С. Петлюри з франкомасонами. Останні, начебто, розчарувались у С. Петлюрі ще на початку 1919 р. і не бажали відновлювати з ним контактів, як з особистістю, що втратила авторитет, повністю себе дискредитувала. Масонство С. Петлюри є настільки загальновизнаним фактом (про це не раз йшлося в серйозних монографіях сучасних істориків О. Копиленка, В. Сідака, Д. Веднеєва, О. Крижанівської, В. Солдатенка, В. Косика й багатьох інших), що його ж заперечують навіть його віддані адепти (С. Х. Литвин), намагаючись щонайбільше мляво доводити невеликий вплив “вільних каменярів” на С. Петлюру.

¹³ Повний текст Варшавського договору від 21 квітня 1920 р. наводиться в книзі І. П. Мазепи “Україна в огні й бурі революції. – Ч. III, Прага, 1942. –

С. 8–9 (перевидання: Дніпропетровськ. 2002. – Кн. II. – С. 120–122). Нищівна критика договору міститься в спеціальній брошурі С. Шелухіна “Варшавський договір між поляками й Петлюрою 21 квітня 1920 року”. – Прага, 1920; книзі М. Шаповала “Велика революція й українська визвольна програма. – Прага, 1928. – С. 175–176; названій книзі І. Мазепи; праці В. Винниченка Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С. 41–43 та ін.

¹⁴ Документи Антифашистского комитета Украины.

¹⁵ Хадашот, № 6 (171), июнь, 2011.

¹⁶ Зеркало недели. – 2010. – № 16. – 24 апреля.

¹⁷ Зеркало недели. – 2010. – № 16. – 24 апреля.

¹⁸ Слово просвіти, ч. 25, 23–29 червня 2011.

Освещен один из актуальных вопросов отечественной истории – отношение Симона Петлюры к евреям, поднимается проблема издания в Украине материалов парижского судебного процесса по делу Шварцбарда.

Ключевые слова: Симон Петлюра; Самуил Шварцбард; евреи; погромы; убийство; суд.

There is highlighted the actual issue of national history – the Symon Petlyura’s attitude to the Jews in the article. Also is raised the question of publishing the materials of Paris lawsuit of Schwartzbard case in Ukraine

Keywords: Symon Petlyura; Samuil Schwartzbard; Jews; pogroms; the murder; the lawsuit.